

УДК 351.74 + 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-6>**Окопник Олена Миколаївна**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін № 2
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0598-0557

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Стаття присвячена порівняльному аналізу та визначенню правових проблем у діяльності правоохоронних органів, що пов'язані з інтеграцією України до Європейського Союзу.

Розв'язання даних питань має довготривалий термін, оскільки між європейськими національними правовими системами зберігаються відмінності у їхніх соціально-економічних устроях, культурному, політичному, правовому розвитку. Це, безумовно, ускладнює їх взаємодію у межах єдиного європейського простору. У зв'язку з цим основним напрямом реалізації вищезазначених проблем є досягнення сумісності правових систем, а кінцевою метою є створення єдиного правового простору Європи (зокрема, єдиних загальноєвропейських стандартів).

Також показовим прикладом щодо необхідності створення єдиного правового поля для ефективної діяльності правоохоронних органів є колізійні питання щодо визначення міжнародної відповідальності

Інститут відповідальності з найдавніших часів і до наших днів є одним із способів забезпечення порядку у міжнародних відносинах та є однією з найбільш складних проблем, яка породжує значні суперечності і має виняткове значення для формування міжнародного права як окремої і самостійної системи сучасної правової науки. Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль у забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи в цілому та правоохоронної зокрема.

Джерелом міжнародної відповідальності є згода держав дотримуватися норм міжнародного співтовариства, що за своєю природою дуже схожі на інші види юридичної відповідальності. Поняття міжнародної відповідальності є одним із ключових у міжнародному праві. Це логічний зв'язок між нормою та санкцією за її невиконання, який прямо пов'язаний з ефективністю міжнародного права та його авторитетом. Зважаючи на природу суб'єктів міжнародного права питання міжнародної відповідальності є дуже складним та дискусійним.

***Ключові слова:** правоохоронні органи, Європейський Союз, інтеграція, міждержавно-правова система, міністерство внутрішніх справ, колізії.*

Okopnyk O. M. PROBLEM ISSUES OF THE INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN UNION IN THE SPHERE OF LAW ENFORCEMENT BODIES

The article is devoted to a comparative analysis and determination of legal problems in the activities of law enforcement agencies related to the integration of Ukraine into the European Union.

The resolution of these issues has a long term, since there are differences between European national legal systems in their socio-economic systems, cultural, political, and legal development. This, of course, complicates their interaction within the single European space. In this regard, the main direction of the implementation of the above-mentioned problems is the achievement of the compatibility of legal systems, and the ultimate goal is the creation of a single European legal space (in particular, single pan-European standards).

Conflicting issues regarding the definition of international responsibility are also an illustrative example of the need to create a single legal field for the effective operation of law enforcement agencies.

The institution of responsibility from ancient times to the present day is one of the ways to ensure order in international relations and is one of the most complex problems that generates significant contradictions and is

of exceptional importance for the formation of international law as a separate and independent system of modern legal science. Responsibility in international law plays an important role in ensuring the stable functioning of the international system in general and the law enforcement system in particular.

The source of international responsibility is the agreement of states to comply with the norms of the international community, which by their nature are very similar to other types of legal responsibility. The concept of international responsibility is one of the key concepts in international law. This is a logical connection between the norm and the sanction for its non-fulfillment, which is directly related to the effectiveness of international law and its authority. Considering the nature of the subjects of international law, the issue of international responsibility is very complex and debatable.

The well-established basic principle of international responsibility assumes that every internationally wrongful act of a state entails international legal responsibility. The idea underlying responsibility guarantees the normativity of international law and gives the provision of state responsibility one of the central places in international law.

At the same time, the law of international responsibility needs detailed regulation in order to solve many theoretical discussions and practical issues during the action of law enforcement agencies in the European environment.

Key words: law enforcement agencies, European Union, integration, interstate legal system, Ministry of Internal Affairs, conflicts.

Постановка проблеми. Правові проблеми інтеграції України до Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері правоохоронних органів обумовлені потребою створення єдиного правового поля задля ефективного вирішення актуальних завдань, що виникають у цій сфері. У той же час цілком зрозуміло, що без з'ясування і дослідження загальних засад правової інтеграції України до ЄС неможливо формування єдиної правової системи у сфері правоохоронних органів.

Вступ до Європейського Союзу об'єктивно вимагає від нашої держави енергійних кроків по шляху наближення та гармонізації національного законодавства із законодавством даного міжнародного об'єднання. Водночас, не маючи відповідних знань з права Європейського Союзу, успішно здійснити це неможливо. Вивчення права ЄС є важливим для нашої держави і з практичної точки зору. Безумовно, досконале знання права ЄС, яке є важливим інструментом здійснення інтеграційних процесів у сфері внутрішніх справ, стає важливою передумовою успішного розвитку відносин нашої держави з ЄС у правоохоронній діяльності.

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що процеси глобалізації зумовили трансформацію методології загальнотеоретичного правознавства в бік розширення об'єкта дослідження (таким об'єктом сьогодні є не тільки національні правові системи, а й міжнародно-правові), а також виявлення нових можливостей для застосування системного підходу

(осмислення національної правової системи як складової іншої правової системи, наприклад Ради Європи чи Європейського Союзу). На думку Л.А. Луць [3, с. 4], саме такий методологічний підхід є необхідною умовою формування шляхів та способів входження правової системи України в європейський правовий простір.

Нині проблеми права Євросоюзу досліджуються окремими вченими-міжнародниками (Буроменський М.В., Буткевич В.Г., Василенко В.А., Гнатовський М.М., Луць Л.А., Муравйов В.І., Сердюк О.В. та інші).

Мета статті полягає у дослідженні сучасних проблемних питань інтеграції України до європейського союзу у сфері правоохоронних органів, а також тенденції її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Розгляд проблем інтеграції України до Європейського Союзу у сфері правоохоронних органів обумовлений потребою створення єдиного правового поля задля ефективного вирішення актуальних завдань, що виникають у сфері внутрішніх справ. У той же час цілком зрозуміло, що без з'ясування і дослідження загальних засад правової інтеграції України до ЄС неможливо сформулювати загальні принципи діяльності органів внутрішніх справ.

Різноаспектні результати досліджень (юридичні, економічні, історичні, політологічні, соціологічні тощо), проведених в Україні, мають не лише використовуватися для розвитку теорії міжнародного права, а й повинні допомагати вирішувати різноманітні прак-

тичні завдання, зокрема в галузі правоохоронних органів. Сучасний український правознавець незалежно від його спеціалізації має бути обізнаний з основними положеннями права Європейського Союзу, оскільки практика економічного, зовнішньополітичного, культурного життя України постійно вимагає вирішення тих чи інших питань правового характеру, пов'язаних з інтеграцією нашої держави в європейську спільноту. У зв'язку з цим під час дослідження процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері правоохоронних органів ми вважаємо за доцільне творчо використати відповідні дослідження фахівців в галузі міжнародного права щодо європейської правової системи та інтеграції з нею правової системи України задля цивілізованої участі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України у процесах інтеграції України до ЄС в межах компетенції міністерства.

Міждержавно-правова система – це цілісно структурно впорядкована за допомогою міжнародно-правових норм та інших юридичних засобів стійка взаємодія суб'єктів міжнародного права, що забезпечує належний міжнародний правопорядок як необхідну передумову функціонування світової системи загалом та регіональних її систем зокрема [3, с. 97].

Конструктивним засобом вирішення правових проблем у сфері правоохоронних органів може поставати концепція єдиного європейського правового простору.

Одним із проблемних питань інтеграції України до європейського союзу у сфері діяльності правоохоронних органів є становлення та розвиток міжнародно-правової відповідальності.

Міжнародно-правова відповідальність – це визначена нормами міжнародного права відповідальність суб'єктів цього права, що настає за вчинення міжнародно-правового делікту. Передбачає обов'язок суб'єкта міжнародного права ліквідувати шкоду, яка була заподіяна ним іншому суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, або обов'язок відшкодувати матеріальний збиток, заподіяний в

результаті дій, що не порушують норм міжнародного права, якщо таке відшкодування передбачається спеціальним міжнародним договором [10, с. 98].

Злочини проти людяності або злочини проти миру та безпеки людства, як вони визначені в пояснювальній записці до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [7], є «найбільш ненависними злочинами, так як являють собою серйозний руйнівний вплив на людську гідність, принижують та спричиняють деградацію особистості».

Вбивство, масове винищування людей, тортури, згвалтування, політичне, расове або релігійне переслідування та інші нелюдські акти поведінки досягають критичного рівня в злочинах проти людства, тільки якщо вони є частиною широкомасштабної або систематичної практики. Окремі нелюдські діяння такого роду, а також, залежно від обставин, воєнні злочини можуть являти собою серйозні порушення прав людини, але останні не підпадають під визначення злочинів проти людяності.

На сьогодні увесь світ спостерігає за війною, що відбувається в Україні. Але в законодавстві нашої країни існують колізії щодо поняття міжнародно-правової відповідальності та її складових та мають різне тлумачення.

Наприклад, в українській юриспруденції паралельно вживають два переклади терміна: «злочини проти людства» та «злочини проти людяності».

Якщо звернутись до Української Великої енциклопедії, то у міжнародно-правовому документі «Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства», що прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 26 листопада 1968 року, вживається слово «людство» [2].

А у тексті «Європейської конвенції про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів», прийнятої Радою Європи 25 січня 1974, вживається слово «людяність» [1].

З філологічної точки зору обидва терміни є правильними, але мають трохи різне значення.

Так, Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду стаття 7 пояснює, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено: вбивство; винищення; оборнення в рабство; депортація або насильницьке переміщення населення; ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; катування; згвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства; переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду; насильницьке зникнення осіб; злочин апартеїду; інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [7].

Натомість «злочини проти людства» несуть загрозу не конкретній людині, а людській спільноті, докільню, порушують правила людського співжиття.

Львівський філолог Ліліана Кудрик з обласного Інституту післядипломної педагогічної освіти зазначає, що «людство – це всі люди на землі, людська спільнота. Злочини проти людства караються не тільки законами певної країни, а й міжнародним законодавством. Це пропаганда війни, планування та ведення війни, застосування зброї масового знищення, піратство, хуліганство на вулиці, наруга над могилою, жорстоке поводження з тваринами, забруднення довкілля, створення злочинної організації, бандитизм, терористичний акт» [4].

Схожу точку зору підтримує С.О. Торощ у статті «Нормативно-правовий механізм вре-

гулювання злочинів проти людства: історико-теоретичний аспект». Він зазначає, що «термін «злочини проти людства» у сучасному світі став загальноживаним і визначається за такими критеріями: підвищена небезпека для всього суспільства, фактор тяжкості вчиненого умисного діяння, важливість порушених норм та наслідків. Зокрема, сьогодення показує, що такий вид злочинів становить підвищену небезпеку не тільки для існування держави, але й для міждержавних відносин взагалі.

В українському суспільстві для назви цього виду злочинів іноді використовують термін – «злочини проти людяності». Однак це неправильна назва, тому що в українській мові слово «людяність» характеризує позитивні людські якості, які притаманні кожній людині, так само як доброта, скромність та порядність. А тому, зазвичай, таке ставлення проявляється у прагненні допомогти, любові до ближнього, повазі до нього. А людство – це всі люди на землі, тобто людська спільнота та її співіснування. Отже, термін «злочини проти людяності» слід розуміти як окремий вид правопорушення» [9].

Таким чином, злочини проти людства є одночасно злочинами проти людяності, але не всі злочини проти людяності є одночасно злочинами проти всього людства.

Отже, переклад деяких міжнародних документів на українську мову є некоректним і можуть неоднозначно тлумачитись правоохоронними органами.

Значну роль у систематизації цих норм відіграє Міжвідомча комісія з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні [5].

Комісія є дорадчим органом, що діє при Кабінеті Міністрів України, у сфері сприяння забезпеченню реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у галузі міжнародного гуманітарного права. І відповідно до покладених на неї завдань: вивчає та аналізує законодавство України на предмет його відповідності положенням міжнародних договорів з питань міжнародного гуманітарного права, учасницею яких є Україна, та готує пропозиції щодо усунення розбіжностей; бере участь

у розгляді, проведенні аналізу та розробленні проектів нормативно-правових актів з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права, вносить пропозиції щодо їх удосконалення, проводить експертні оцінки, утворює з цією метою підкомісії, робочі групи; бере участь у проведенні наукових досліджень та наданні експертних оцінок щодо відповідності нормативно-правових актів нормам міжнародного гуманітарного права; вносить пропозиції щодо скасування прийнятих центральними органами виконавчої влади нормативно-правових актів, які суперечать нормам міжнародного гуманітарного права.

Отже, вищезазначена комісія повинна вивчити проблему паралельного використання термінів «злочини проти людства» та «злочини проти людяності» та внести зміни в офіційний переклад міжнародних документів в Україні для усунення суперечностей між вітчизняним законодавством і міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України і правильного застосування правоохоронними органами.

Адже наша держава у першу чергу зацікавлена, щоб механізм застосування міжнародно-правової відповідальності був чітким та відповідав міжнародним стандартам. І це є необхідним у сфері підтримання міжнародного правопорядку, покарання держав за неправомірні діяння та відшкодування шкоди потерпілим державам.

У зв'язку з цим основним етапом реалізації інтеграції України до європейського союзу у сфері правоохоронних органів повинно стати досягнення сумісності правових систем та створення єдиного правового простору Європи (зокрема, єдиних загальноєвропейських стандартів) [3, с. 110].

Зокрема, вважається, що потреба у правових стандартах виникає тоді, коли в процесі правової інтеграції необхідно запровадити єдині типові правила, оскільки міждержавна правова система чи держави об'єктивно ще не готові до створення та реалізації уніфікованих норм (актів). Правові стандарти встановлюються насамперед у тих сферах правового регулювання, в яких на даний час необ-

хідно типологізувати поведінку відповідних суб'єктів права з метою усунення юридичних колізій або підготовки певної сфери суспільних відносин для більш високого рівня уніфікованого регулювання.

Міністерству внутрішніх справ України у ході адаптації законодавства України до законодавства ЄС у сфері правоохоронних органів доцільно визначити роль і значення гармонізації та уніфікації на кожній із стадій правової інтеграції та місце у правовому механізмі взаємодії, а також розробити систему заходів, що забезпечували б кожний із цих відповідну реалізацію. На сучасному етапі МВС України повинно плідно співпрацювати з органами державної влади, які відповідальні за правове забезпечення процесу інтеграції України до ЄС. Крім того, стратегія МВС України щодо гармонізації законодавства у сфері правоохоронних органів в межах компетенції має передбачати способи попередження та подолання розбіжностей між правом ЄС та правом України. При цьому слід усвідомлювати, що суперечності розвитку правової дійсності, які є об'єктивним явищем і визначають сутність права, не можна ототожнювати з юридичними колізіями.

Безумовно, юридичні колізії перешкоджають нормальному, злагодженому функціонуванню правової системи, негативно впливають на ефективність правового регулювання і у сфері правоохоронних органів, стан законності та правопорядку, сприяють культивуванню правового нігілізму серед населення [3, с. 231].

У зв'язку з цим попередження, подолання та усунення юридичних колізій є важливим завданням юридичної науки і практики, а отже, має поставати одним із головних напрямків діяльності МВС України щодо організації цієї роботи відповідно до своїх повноважень у правоохоронній діяльності.

Вважаємо, що для зваженої організації та координації діяльності Міністерством внутрішніх справ України щодо реалізації різних етапів виключення юридичних колізій необхідно з'ясувати причини та місця виникнення юридичних колізій. На нашу думку, цілком логічним є творче застосування фахівцями відповідних підрозділів Міністерства вну-

трішніх справ України концептуальних положень юридичної науки щодо класифікації юридичних колізій. Такий підхід зумовлений тим, що для цивілізованої участі МВС України у процесах європейської інтеграції необхідно зважено використовувати класичні та новітні надбання юридичної науки в цілому

Таким чином, МВС України, відповідно до своєї компетенції та з урахуванням його призначення у системі правового забезпечення європейської інтеграції України, має усі підстави видавати відомчі акти у випадках, коли у межах сфери ведення Міністерства: а) нечітко, лише в загальних рисах, визначені права та обов'язки суб'єктів; б) існують прогалини у певних аспектах взаємовідносин суб'єктів; в) прямо вказано законом (указом, постановою, розпорядженням) видати акт для конкретизації норми закону [8].

Останнє, зокрема, означає, що між складовими системи правового забезпечення інтеграції України до ЄС у сфері внутрішніх справ має існувати постійний ефективний зв'язок (прямий та зворотний). Цілком логічно, що акти МВС України мають певні позитивні риси: мобільність, охоплення усіх граней суспільних відносин, безпосереднє спілкування керівника та підлеглого, швидкість інформованості адресатів, оперативність організації виконання та ін. МВС України повинно організувати роботу щодо зваже-

ного та обґрунтованого створення відомчого акту, враховувати доцільність регламентації певних відносин, зокрема, під час інтеграції України до ЄС у правоохоронній галузі, а також об'єктивну потребу об'єкта управління, яким постає сфера внутрішніх справ, в урегулюванні управлінських відносин. Крім того, МВС України повинно займати активну позицію щодо ініціювання досліджень в напрямку підвищення якості та дієвості законів, їх відповідності основним принципам міжнародного права, європейським стандартам у правоохоронній галузі, використовуючи при цьому і власний науковий потенціал, і спільні науково-практичні розробки МВС України та провідних правових установ України.

Висновки. Таким чином, МВС повинно розробляти та реалізовувати заходи щодо формування та розвитку єдиного європейського правового простору. Концептуальними засадами правової інтеграції МВС України у сфері правоохоронних органів постають правові засади взаємодії правової системи ЄС та національних правових систем, а також наукові дослідження фахівців. У той же час специфіка правового регулювання у правоохоронній діяльності потребує від МВС України зваженої та обґрунтованої стратегії реалізації цього завдання, що обов'язково враховує та мінімізує можливі негативні наслідки процесу інтеграції України до ЄС.

Література

1. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів: Конвенція Ради Європи від 25.01.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.
2. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. Конвенція ООН від 26.11.1968. URL: <https://vue.gov.ua/>.
3. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 304 с.
4. Межва Л. Як правильно: «злочин проти людяності» чи «проти людства». *Gazeta.ua*. 07 березня 2014. URL: https://gazeta.ua/articles/chistota-movlennya/_ak-pravilno-zlochyn-proti-lyudyanosti-chi-proti-lyudstva/546145.
5. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 р. № 329. Дата оновлення: 17.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-n#Text>.
6. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми. *Юридична Україна*. 2003. № 1. С. 10–18.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Статут Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй від 17.07.1998 року № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум. 2001. 656 с.
9. Торощ С.О. Нормативно-правовий механізм врегулювання злочинів проти людства: історико-теоретичний аспект». URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4854/torosh.pdf>.
10. Шемшученко Ю.С. Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни. Київ, 2019. 102 с.

References

1. Jevropejsjka konvencija pro nezastosuvannja strokiv давности do zlochyniv proty ljudjanosti ta vojen-nykh zlochyniv: Konvencija Rady Jevropy vid 25.01.1974 [European Convention on the Non-Application of Statutes of Limitations to Crimes Against Humanity and War Crimes: Council of Europe Convention dated January 25, 1974]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text [in Ukrainian]
2. Konvencija pro nezastosuvannja stroku давности do vojen-nykh zlochyniv i zlochyniv proty ljudstva. Konvencija OON vid 26.11.1968 [Convention on non-application of the statute of limitations to war crimes and crimes against humanity. UN Convention dated November 26, 1968]. Retrieved from: <https://vue.gov.ua/> [in Ukrainian]
3. Lucj, L.A. (2003). Jevropejsjki mizhderzhavni pravovi systemy ta problemy integraciji z nymy pravovo-voji systemy Ukrajinu (teoretychni aspekty) [European interstate legal systems and problems of integration with them of the legal system of Ukraine (theoretical aspects)]. K.: In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec-jkogho NAN Ukrajinu. 304 s. [in Ukrainian]
4. Mezhva, L. Jak pravyljno: «zlochyn proty ljudjanosti» chy «proty ljudstva» [How is it correct: "crime against humanity" or "against humanity"?. *Gazeta.ua*. 07 bereznja 2014. Retrieved from: https://gazeta.ua/articles/chistota-movlennja/_ak-pravilno-zlochyn-proti-lyudyjanosti-chi-proti-lyudstva/546145 [in Ukrainian]
5. Pro utvorennja Mizhvidomchoji komisiji z pytanj zastosuvannja ta realizaciji norm mizhnarodnogho ghumanitarnogho prava v Ukrajinu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinu vid 26 kvitnja 2017 r. № 329 [On the formation of the Interdepartmental Commission on the Application and Implementation of International Humanitarian Law in Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2017 No. 329]. Data onovlennja: 17.11.2020. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-2017-n#-Text> [in Ukrainian]
6. Rabinovych, P.M. (2003). Transformacija metodologiji vitchyznjanogho pravoderzhavoznavstva: dos-jaghnennja i problemy [Transformation of the methodology of domestic constitutional studies: achievements and problems]. *Jurydychna Ukrajinu*, 1. S. 10–18 [in Ukrainian]
7. Rymjskij statut Mizhnarodnogho kryminalnogho sudu: Statut Mizhnarodnogho sudu Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij vid 17.07.1998 roku № 995_588 [Rome Statute of the International Criminal Court: Statute of the International Court of the United Nations of July 17, 1998 No. 995_588]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian]
8. Skakun, O.F. (2001). *Teorija derzhavy i prava [Theory of the state and law]*. Khar'kiv: Konsum. 656 s. [in Ukrainian]
9. Torosh, S.O. Normatyvno-pravovyj mekhanizm vrehuljuvannja zlochyniv proty ljudstva: istoryko-teoretychnyj aspekt [The regulatory and legal mechanism for the settlement of crimes against humanity: historical and theoretical aspect"?. Retrieved from: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4854/torosh.pdf> [in Ukrainian]
10. Shemshuchenko, Ju.S. (2019). *Planuvannja, pidghotovka, rozv'jazuvannja ta vedennja aghresyvnoji vijny [Planning, preparation, resolution and conduct of an aggressive war]*. Kyjiv 2019. 102 s. [in Ukrainian]